

ТИПОЛОГИЯ НА НОВАТА ЛЕКСИКА ОТ ЧУЖД ПРОИЗХОД В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Диана Благоева
Институт за български език – БАН

Резюме. Статията разглежда типологията на новата лексика от чужд произход в съвременния български език. Изясняват се причините за навлизане на нови думи в езика. Новата лексика от чужд произход се класифицира въз основа на признаци като: тип на денотацията, език източник на заемането, степени на адаптация в езиковата система и др.

Keywords: lexis of foreign origin, exotic lexis, lexical borrowings

Една от най-характерните особености на неологизацията в българския език в периода от края на XX в. насам е засиленото навлизане на чуждоезикова лексика, което е следствие от активизирането на межкултурните и междуезиковите контакти и въздействия в новите условия на политическа, икономическа и културна глобализация, бурно развитие на технологиите, разпространение на съвременни средства за комуникация, нарастване на ролята на средствата за масова информация.

Сред вътрешноезиковите предпоставки за активизиране на лексикалното заемане водещо място имат комуникативно-номинативните фактори: възникналата в обществото необходимост от назоваване на нови денотати (новите явления и реалии, възприети от чужда действителност, обикновено навлизат в родната среда заедно със своите названия), а също така от диференциране и конкретизиране на съществуващо сигнификативно съдържание. Важен е също така стремежът за разнообразяване на номинативните средства и модернизирание на изказа. Нерядко роля играят и някои социално-психологически фактори като езиковата мода, свързани с възприемането на заетата лексика като „престижна“ (Чоролеева, 2010, Крумова-Цветкова, 2013) и възможното „повдигане в ранг“ (мелиорация) на някои заемки спрямо прототипа им в езика източник (Крисин, 2000). При заемането на терминологична лексика от значение са и такива характеристики на термина като краткост (срв. *сплитер* спрямо *семантично равнозначното делител на мощност*, *бренд* срещу *търговска марка*), семантична точност и еднозначност (срв. *даунлоудвам* спрямо многозначното домашно съответствие *свалям*).

Новата лексика от чужд произход в българския език може да бъде типологизирана по няколко признака.

1. Според особеностите на денотацията

По този признак чуждоезиковата лексика се разделя на **екзотична** и **неекзотична**. За същността на екзотизмите в научната литература съществуват различни схващания. Тук се изхожда от виждането, според което екзотизмите са чужди думи, означаващи реалии, които са характерни за чужда култура и не съществуват (и не са съществували) в културата на езика приемник. Екзотизмите функционират в речта като средство за предаване на особеностите (колорита) на бита и културата на други страни или народи (Крумова-Цветкова, 2013).

Новата **екзотична лексика** в българския език се разпределя в няколко основни тематични групи: **общество и политика**: *обамакони* ‘консерватори, подкрепящи политиката на президента Обама’, *обаманомика* ‘философия, следвана от управлението на президента Обама при провежданата икономическа политика’, *путинизъм*, *нашисти* ‘привърженици на младежкото движение „Наши“ в Русия’, *гладомор* ‘масов глад през 1932 – 1933 г. в Украйна и някои други територии на Съветска Русия, довел до смъртта на милиони хора’ (Сорока, 2013), *джихад*, *муджахидин*, *шахид*; **икономика**: *чаебол* ‘индустриален конгломерат в Южна Корея, контролиран от една фамилия’; **изкуство и музика**: *манга* ‘японски жанр графични новели с разнообразна тематика, изпълнени в стил, характерен за традиционната японска живопис’, *аниме*, *аниманга* ‘анимирана манга’, *манкага* ‘автор на графични новели от жанра манга’, *боевик* ‘жанр в руското кино – филм с военна тематика’, *макарена*, *ламбада*; **парични единици**: *толар*, *гривна*, *лат*; **кулинария**: *фусили*, *лингуини*, *гирос*; **етноними**: *косовар* и др.

При актуализиране на съответната чужда реалия за родната действителност екзотичната лексика преминава към кръга на неекзотичната, т.е. протича деекзотизация (Маринова, 2008). За протекъл подобен процес може да се говори например при следните лексикални единици: *пъб* (срв. *известен софийски пъб*), *юпи* (срв. *новите юпити*, *царските юпити*), *букмейкър* (срв. *родните букмейкъри*), *блокбастър* (срв. *българският блокбастър*), *брънч* (срв. *коледен брънч в софийски хотел*), също *бинго*, *фастфуд*, *чийзбургер*, *дюнер*, *суши* и др.

В процеса на деекзотизация се вписва и наблюдаваното в съвременния период семантично обогатяване на някои нови (като *талибан*) и редица поотдавна познати екзотизми (като *камикадзе*, *гуру*, *шаман*, *зомби*), при които възникват нови преносни значения на домашна почва.¹⁾

2. Според езика източник

2.1. Произход на новата екзотична лексика в българския език

Новите екзотизми в българския език са с произход от следните езици: **английски** (*обамакони*), **италиански** (*фетучини*, *ньоки*, *пене*), **испански** (*макарена*), **португалски** (*ламбада*), **руски** (*спецназ*, *спецназовец*, *омоновец*, *нашисти*, *елцинизъм*, *путинизъм*), **украински** (*гривна*, *гладомор*), **сръбски**

(*косовар*), **словенски** (*толар*), **латвийски** (*лат*), **гръцки** (*гирос*), **арабски** (*джихад*, *муджахидин*, *шахид*), **японски** (*суши*, *манга*, *манкага*), **корейски** (*чаебол*) и др.

2.2. Произход на новата неекзотична лексика в българския език

2.2.1. Лексика от западноевропейските езици

В разглеждания период най-многобройни са заемките от **английския език**. Представа за това може да даде обстоятелството, че преобладаващият брой (около 1020) от включените в РНДБЕ 2010 заети лексикални неологизми са англицизми, а количеството на регистрираните заемки от други езици е десетократно по-малко. Според наблюденията на някои учени заемаването от английски в предходния период не е така активно. Както посочва И. Грабовски например: „По отношение на българския език, в сравнение с някои други славянски езици, английският не е главен източник на заимствуване на думи дори и сега, когато броят на заемките от английски произход е доста голям. [...] Дори в сравнение с френски и немски английският език оказва по-слабо влияние върху българския“ (Грабовски, 1989: 274).

В повечето случаи новите английски заемки се отнасят към пласта интернационална лексика, тъй като се наблюдава паралелно проникване в множество езици от различни езикови семейства. Като пример може да се посочат следните нови лексикални интернационализми:

бълг. *рейтинг* (рус. *рейтинг*, укр. *рейтинг*, пол. *rating*, чеш. *rating*, слов. *rating*, исп. *rating*, фр. *rating*, нид. *rating*, рум. *rating*, швед. *rating*, тур. *reyting* от англ. *rating*);

бълг. *интернет* (рус. *интернет*, белар. *інтэрнэт*, укр. *інтернет*, сръб. *интернет*, хрв. *internet*, словн. *internet*, чеш. *internet*, слов. *internet*, пол. *internet*, лит. *internetas*, латв. *internets*, нем. *Internet*, фр. *internet*, исп. *internet*, ит. *internet*, рум. *internet*, нид. *internet*, дат. *internet*, унг. *internet*, тур. *internet* от англ. *internet* от *interconnected network*);

бълг. *блог* (р. *блог*, белар. *блог*, укр. *блог*, пол. *blog*, чеш. *blog*, хрв. *blog*, словн. *blog*, сръб. *блог*, унг. *blog*, дат. *blog*, нем. *Blog*, исп. *blog*, ит. *blog*, порт. *blog*, фр. *blog*, рум. *blog*, тур. *blog* от англ. *blog* от *web* и *log*).

Тематичното разпределение на новата лексика, заета от английския език, е разнообразно (Колковска, Благодеева, 2012). Със заемки от английски активно се попълват следните тематични области: **компютри и интернет**: *лаптоп*, *курсор*, *имейл*, *хакер*, *интерфейс*; **икономика и финанси**: *спонсор*, *дилър*, *офшорен*, *листвам*; **общество и политика**: *глобализация*, *клиентелизъм*, *теледемократия*; **спорт**: *каланетика*, *сноуборд*, *рафтинг*, *бодибилдинг*, *степер*, *параглайдинг*; **популярна музика**: *техно*, *хип-хоп*, *сингъл*, *ремикс*; **изкуство**: *фентъзи*, *трилър*, *римейк*, *ситком*; **козметика и козметология**: *липосукия*, *ботокс*; **масмедии и реклама**: *токишоу*, *брифинг*, *праймтайм*, *имиджмейкър*, *пиар*; **бит**: *хамбургер*, *дресинг*, *корнфлейкс*, *джус*, *тостер*; **развлечения и хоби**: *пейнтбол*, *зорбинг*, *пъзел*; **други**: *кампус*, *виагра*, *джакпот*.

В разглеждания период в българския език навлизат, макар и по-ограничено, нови заемки и от други западноевропейски езици като:

– **френски:** заемат се лексикални единици от следните тематични групи: **общество и политика:** *алтерглобализъм, алтеревропеизъм, мондиализация;* **икономика и финанси:** *миноритарен, марж, маркетъор, волатилен;* **техника:** *инжекцион;* **козметика и козметология:** *балеаж, гомаж, дарсонвал, визажист, душгел, ексфолиант;* **мода:** *прет-а-порте, дефиле, бандо;* **кулинария:** *гурме, фрапе;* **спорт:** *паркур, петанка и петанк;* **други:** *видеотека, енотека, дениер, кабрио, консуматив, сомелиер;*

– **немски:** *пуч, идеологема, митологема, мюсли, земел, щендер, шрихкод, ламинирам;*

– **испански:** *мачо;*

– **италиански:** навлизат главно лексеми от областта на **кулинарията:** *тирамису, брускети, паста, антипаста, мокачино;* отбелязани са също нови думи от областта **козметика и козметология** като вторичната заемка *теракота* ‘вид основа за грим’; както и заемки от някои други области: *борсета, графити, папарак, бариста;*

– **шведски:** *омбудсман.*

2.2.2. Лексика от славянските езици

В най-новия период случаите на лексикален трансфер от други славянски езици са редки. Наблюдава се заемане от **руски** (срв. *компромат, гендир, перестройка, перестройчик*), но резултатите от този процес трудно биха могли да се сравняват с мащабите на въздействието, което руската лексика оказва върху българската например в десетилетията на социалистическото развитие. В субстандарта е отбелязан единичен случай на заемане от **чешки**, срв. *пико* (жаргонно название на метамфетамина).

2.2.3. Лексика от екзотичните езици

Както и в предишните периоди, навлизането на лексика с произход от ориенталските и други екзотични езици обикновено се извършва с посредничеството на западноевропейските езици. Може да се посочат нови заемки от следните екзотични езици: **японски:** *тамагочи;* **китайски:** *фън шуй* (други форми *фен шуй, фън-шуй*); **малайски:** *бънджи;* **таитянски:** *парео*. Посредник за възприемането на тези думи в повечето случаи е английският език (срв. *бънджи* – през англ. *bundgee*, *парео* – през англ. *pareo*).

3. Според наличието/отсъствието на семантични и функционални еквиваленти на заемките в утвърдения речников състав

По този признак новата заета лексика може да бъде поделена на **еквивалентна, безеквивалентна и частично еквивалентна**. Тази подялба е до голяма степен сходна с приетия в немската лингвистика подход за класифициране на англицизмите в съвременния немски език в три групи: допълващи (*ergänzend*), изместващи (*verdrängend*) и диференциращи (*differenzierend*)²⁾

(Валтер, 2010) – подход, който успешно би могъл да се приложи при анализа не само на англицизмите, но и на заетата лексика изобщо.

Безеквивалентни са тези заемки, които означават нови за езика приемник понятия и поради това нямат семантични и функционални съответствия в съществуващия речников състав. От този тип са например неологизмите *файл, сървър, онлайн, бутик, аутлет, балеаж, гомаж*. Безеквивалентните заемки се отнасят към абсолютните неологизми в езика.

Възможно е към заемки, навлезли първоначално като безеквивалентни, впоследствие на домашна почва да възникнат семантично и функционално еквивалентни названия. Така например в паралелна употреба са *маунтинбайк* и *планинско колоездене*, *омбудсман* и *обществен защитник*, *блог* и *онлайн дневник*, *Интернет* и *Мрежата*, *Световната мрежа*, *борд на директорите* и *директорски съвет*, *антиейджинг* и *антивъзрастов*, *блокбастър* и *касов филм*. Това води до обогатяване и разширяване на синонимните средства в езика.

Еквивалентни са нови заемки, които имат пълни семантични съответствия сред вече утвърдената лексика на езика приемник. Такива са например заемките *бодибилдинг* и *бодибилдър* спрямо съществуващите от по-отдавна синонимни съществителни *културизъм* и *културист*; *тийнейджър* спрямо *младеж*, *юноша*; *гей* спрямо *хомосексуалист*; *мейкъп* спрямо *грим*; *електорат* спрямо *избиратели*; *килър* спрямо *наемен убиец*; *фен* спрямо *почитател*. Еквивалентните заемки са относителни неологизми – съвместяват нова форма и познато семантично съдържание. С навлизането си някои от тях изтласкват или показват тенденция да изтласкат от употреба вече съществуващите синонимни номинации (срв. *бодибилдинг* и *културизъм*) или функционират паралелно с тях (срв. *гей* и *хомосексуалист*).

Частично еквивалентни са нови заемки, които показват частично съвпадение със семантичното съдържание и стилистичните характеристики на лексеми от утвърдения речников състав. Специализация на значението на заемката по отношение на домашния еквивалент е налице например при думите *звучене* и *саунд* ‘музикално звучене със специфични стилови характеристики’, *представяне* и *презентация* ‘представяне на нови продукти, книги и под. пред публика с рекламна или търговска цел’, *изключителен* и *ексклузивен*. Случаи на непълна синонимия при новозаети термини и домашни думи са посочени от М. Попова: *юзър* – *потребител*, *фючърсен* – *бъдещ*, *ъндейт* – *обновяване, осъвременяване* (Попова, 2012: 424). Функционална взаимозаменяемост между този тип нови заемки и съответните познати лексеми се наблюдава само в определени случаи, срв. *ексклузивни/изключителни права*, *но само ексклузивни купувачи*, *ексклузивни стоки*; *ъндейт на съдържание/обновяване на съдържание*, *но само обновяване на гардероба*.

4. Според наличието/отсъствието на език посредник при заемането

Различават се **преки** и **непреки** заемки. Както беше посочено по-горе, заемането от екзотичните езици в съвременния период по правило е непряко и се

извършва с посредничеството на западноевропейските езици (основно английски). Отбелязват се и случаи на непряко заемане от езици извън кръга на екзотичните. Така например съществителното *пуч* е с произход от немски, но навлиза в българския език чрез руски (срв. рус. *путч* и производното *путчист*).³⁾ Според Д. Мосъп произхождащата от шведски дума *омбудсман* прониква в българския език с посредничеството на английския, което личи от обстоятелството, че тя фонетично отразява английското произношение (Мосъп, 2013: 71).

5. Според степента на адаптираност на заемката в системата на езика приемник

Различават се **усвоени (адаптирани)** заемки и **неусвоени** заемки (варваризми). Към варваризмите се отнасят единици с нулева степен на адаптираност като например множеството употребявани в автентична графична форма английски лексеми и абревиатури в компютърния професионален лексикон, напр. *driver port*, *control panel*, *e-mail (адрес)*, *zip (формат)*, *web (сърфист)* (виж Кирова, 2010, откъдето са и посочените примери).

В някои случаи в писмената комуникация чуждите думи функционират паралелно в адаптирана и неадаптирана форма, срв. напр. цитатния израз (варваризъм) *Public Relations*, който се среща успоредно с транскрибираното *пъблик рилейшънс*, както и с единиците *PR*, *ПР*, *пи ар* и *пиар*.

Адаптационните процеси на новозаемащата лексика в съвременния период протичат по познатите и досега начини (виж по-подробно Колковска, Благоева, 2012). Характерно е, че в редица случаи адаптацията е улеснена, тъй като се извършва по аналогия с вече усвоени в системата на езика единици от чужд произход. Така например множеството новонавлизащи английски образувания, завършващи на *-ing*, се адаптират по същия начин, както навлезлите по-рано в езика думи от този тип.

Като обобщение може да се каже, че в съвременния период процесите на заемане се активизират значително, като в ролята на език източник на заемането влиза най-вече английският (главно в неговия американски вариант). Паралелното заемане от английски в различни приемащи езици води до оформянето на нов пласт интернационална по характер лексика.

Масовото навлизане на нови чужди по произход думи би могло да доведе до затрудняване на комуникацията и обикновено получава противоречиви оценки от специалистите и по-широката общественост, включително и като „замърсяване“ на езика. Както обективно отбелязва Т. Бояджиев по отношение на новите английски заемки обаче: „Констатацията за големия брой англицизми на пръв поглед е вярна, но тя може да се оспори и като недостатъчно точна, ако се имат предвид сферите, в които те се използват. [...] те [англицизмите] по различен начин се разпределят, употребяват, усвояват и задържат в книжовния български език, който обаче сам определя какво му е нужно в определен период от развитието му“ (Бояджиев, 2005).

Комуникативно и функционално обоснованото заемане на нови чужди думи (т.е. най-вече навлизането на безеквивалентна и частично еквивалентна заета лексика) и в съвременния период е един от основните начини за обогатяване на речниковия състав.

БЕЛЕЖКИ

1. Механизмът на неосемантизационните процеси при посочените съществителни имена е описан от С. Колковска (Колковска 2012).
2. Вж. Verein Deutsche Sprache (<http://www.vds-ev.de/>).
3. Неслучайно *пуч* и *пучист* се използват основно в контексти, отнасящи се до опита за държавен преврат в СССР срещу М. Горбачов през 1991 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Т. (2005). Националният език в условията на чуждо влияние и глобализация. – *Български език и литература*, № 5.
- Валтер, Х. (2010). Miscellanea за новите англицизми в българския и немския език като лексиколожки, лексикографски и транслационен проблем. – В: *Слово и словесност*. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Балтова. София.
- Грабовски, И. (1989). Асимилация на някои английски заемки в българския език. – Във: *Втори международен конгрес по българистика. Т. 4. Доклади. Сравнително и съпоставително езикознание*. София.
- Кирова, Л. (2010). *Езикът на BG инфо поколението*. София.
- Колковска, С. (2012). Нови метафорични и метонимични значения в българския език, възникнали при съществителните имена – *Български език*, № 4.
- Колковска, С., Д. Благоева. (2012). Интернационализация на новата лексика (върху материал от българския език). – In: *Specyfika leksyki i słowotwórstwa w językach słowiańskich. Prace Slawistyczne 136*. Warszawa.
- Крысин, Л. П. (2000). Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни. – В: *Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995)*. Москва.
- Крумова-Цветкова, Л. (2013). Динамика в лексикалната система на българския език. – В: *Българска лексикология и фразеология* – Т. 1. Българска лексикология. София.
- Маринова, Е. В. (2008). Деэкзотизация лексики как источник семантического обновления русского языка на рубеже XX – XXI вв. – *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания*, № 3.

- Мосъп, Д. (2013). *Лексикален и семантичен трансфер от английски на български*. Дисертация. София.
- Попова М. (2012). *Теория на терминологията*. Велико Търново.
- РНДБЕ (2010). Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София.
- Сорока, О. (2013). Новите думи от украински произход в българския език. – В: *Проблеми на неологията в славянските езици*. София.
- Чоролеева, М. (2010). Езикова мода и процесите на развитие и обогатяване на лексиката. – *Многообразие в единството*, 2010, № 1.

TYPOLOGY OF THE NEW LEXIS OF FOREIGN ORIGIN IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Abstract. The article deals with the typology of the new lexis of foreign origin in present-day Bulgarian. It focuses on the causes of borrowing loanwords to the Bulgarian vocabulary. The new words of foreign origin are divided into different types based to such criteria as: type of denotation, language of origin, levels of adaptation to the language system and others.

Assos. Prof. Diana Blagoeva, PhD

✉ Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod blvd. bl. 17
1113 Sofia, +359 2879 29 48
e-mail: diablaga@mail.bg